

# Pleistosen – Holosen Geçişi Bağlamında Epi-paleolitik ve Mezolitik Terimleri Sorunu: Anadolu Örneği

[THE PROBLEM OF EPIPALEOLITHIC AND MESOLITHIC TERMS IN THE CONTEXT OF THE PLEISTOCENE-HOLOCENE TRANSITION: THE CASE OF ANATOLIA ]

Burhan GÖZ

## Anahtar Kelimeler

Epi-Paleolitik, Mezolitik, Neolitik, Pleistosen, Holosen, Anadolu

## Keywords

Epi-Paleolithic, Mesolithic, Neolithic, Pleistocene, Holocene, Anatolia

## ÖZET

Epi-paleolitik ve Mezolitik terimlerinin ortaya çıkışından günümüze kadar olan süreci inceleyen bu çalışma, her iki terimin kullanılmasında Pleistosen-Holosen geçişinin belirgin bir rol oynadığını öne sürmektedir. Bu süreçte yaşanan çevresel değişimlerin, terimlerin ortaya çıktığı Avrupa’da daha belirgin olması nedeniyle, burada kültürel bir sınır olarak da kabul edilmesine imkân tanıdığı görülmektedir. Buna karşın, Güneybatı Asya ele alındığında, aynı geçiş dönemi çevresel süreklilikler nedeniyle erken bir dönemde tanımlanamamış ve bu durum, her iki terimin kullanımında ciddi farklılıklara yol açmıştır. Her iki coğrafyanın arasında yer alan Anadolu’daki tarihöncesi araştırmalarında ise bu süreçte, Avrupa eksenli bir bakış açısından Güneybatı Asya odaklı bir kronolojik anlayışa doğru bir geçiş yaşanmıştır. Anadolu’daki güncel tartışmalarda, esas belirleyici unsurun Pleistosen-Holosen çizgisinden, Neolitik Dönem’in kökeni meselesine doğru evrildiği ve her iki terimin de bu çerçevede ele alınmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle Anadolu’nun bazı bölgelerinde ciddi şekilde sürdürülen Neolitik köken tartışmaları nedeniyle, her iki terimin kullanımı konusunda halen belirsizlikler bulunmaktadır.

## ABSTRACT

This study, which analyzes the emergence of the terms Epi-paleolithic and Mesolithic from their origins to the present day, suggests that the Pleistocene-Holocene transition played a significant role in the use of both terms. It is observed that the environmental changes experienced during this period are more evident in Europe, where the terms originated, and thus allow them to be accepted as cultural boundaries. On the other hand, when Southwest Asia is considered, the same transition period could not be defined earlier than the environmental continuities, which led to significant differences in the use of both terms. In the prehistoric research of Anatolia, which located between these two geographies, there has been a shift from a European-oriented perspective to a Southwest Asian-oriented chronological understanding during this process. It is also understood that the main determining factor in the current debates in Anatolia has evolved from the Pleistocene-Holocene boundary to the issue of the origin of the Neolithic period, and both terms have started to be discussed within this framework. Thus, there are still uncertainties regarding the use of both terms due to the ongoing debates about the origins of the Neolithic in some parts of Anatolia.

## Giriş

Doğa tarihi açısından olduğu kadar kültürel etkileri bağlamında da değerlendirildiğinde Pleistosen– Holosen geçişinin çok önemli bir eşik olduğu bilinir. Özellikle de Holosen’e geçiş sonrasında dünyanın farklı yerlerinde farklı zamanlarda, birbirinden bağımsız ya da ilişkili

şekilde başlayan yerleşik yaşam, bitki ve hayvanların evcilleştirilmesi gibi değişim/dönüşüm süreçleri insanın kültürel tarihinde çok önemli kritik bir aşamayı temsil eder. Zaman ve mekânsal ölçekli farklılıklara rağmen bu gelişmeleri içeren dönem Neolitik olarak tanımlanmaktadır. Paleolitik avcı toplayıcılardan,

Neolitik çiftçilere doğru olan bu dönüşüm süreci bazı bölgelerde bin yıllara yayılan bir süre içerisinde, diğer kısımlarda ise ani veya hızlı sayılabilecek bir zamanda meydana gelmiştir. Dünya genelinde Neolitik yaşam biçiminin ortaya çıkabilmesi için gerekli koşulları barındıran çekirdek bölgelerin mevcut olduğu ve ardıl coğrafyalara bu noktalardan bir yayılımın gerçekleştiği varsayılır.<sup>1</sup>

Küresel açıdan Neolitik kültürlerin tamamı Holosen'e tarihlenir. Bununla birlikte Neolitik yaşam biçimine yol açan unsurların kökeni geriye doğru izlendiğinde, Anadolu'yu da içine alan Güneybatı Asya'da bu süreç MÖ 21.000'lere değin uzanmakta ve bu uzun zaman dilimi Neolitik yaşam biçimine geçiş yani Neolitikleşme olarak ifade edilmektedir<sup>2</sup>. Belirtilen tarihin ardından aşamalı ve yavaş şekilde bilşsel, sosyal, ekonomik, teknolojik alanlardaki birbirleriyle ilişkili değişimler tarıma dayalı yaşam biçimine geçişe yol açmış, nedenleri konusunda ise çok sayıda fikir ortaya atılmıştır.<sup>3</sup>

Bir süreci ifade eden Neolitikleşme teriminin yanında Pleistosen'in son on bin yılında kültürel açıdan hem Paleolitik hem de Neolitik topluluklarından farklılıklar gösteren, öncekinin devamı sonrakinin öncüsü konumundaki ara dönem, Güneybatı Asya özelinde Epi-paleolitik olarak tanımlanır<sup>4</sup>. Buna karşın, Avrupa'nın bazı bölgelerinde belirtilen terim çağdaş dönem için ölü bir kültürel uç şeklinde ele alınır ve kendinden sonraki döneme süresizliğiyle karakterize edilir. Ancak aynı kıtada Holosen'e geçiş (MÖ 9650) ile ilk Neolitik toplulukların (MÖ 7. binyıl ve sonrası) ortaya çıkana değin olan ara zaman dilimi erken bir dönemden itibaren Mezolitik şeklinde tanımlanmıştır.<sup>5</sup>

Günümüzde daha net olan tanımlarına karşın, her iki terimin ilk kullanımından bugüne değin uzanan süreç incelendiğinde, çok farklı şekillerde de ele alındıkları ve çıkış ile varış noktaları arasında ciddi uyumsuzlukların

olduğu görülmektedir. Bahsi geçen çeşitliliğin, Pleistosen – Holosen geçişinin, henüz C<sup>14</sup> yönteminin kullanılmadığı bir zaman diliminde kronolojik referans olarak değerlendirilmesi ve her iki terimin de ilk kez kullanıldığı Avrupa'da neden oldukları çevresel değişimlerle karakterize edilmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Güneybatı Asya'da Levant ve batıda Avrupa kutupları arasında kalan ve genellikle kültürel bir köprü şeklinde ele alınan Anadolu'nun, Geç Pleistosen arkeolojisinde son 30 yıldır önemli keşifler gerçekleştirilmiştir.<sup>6</sup> Bereketli Hilal sınırları içerisinde çekirdek bölgelere dahil edilen Güneydoğu Anadolu kadar, Orta Anadolu'nun da kendi içinde dahi farklı Neolitikleşme süreçleri geçirdiği anlaşılmıştır.<sup>7</sup> Neolitik yaşam biçiminin yerel bir kökenden ortaya çıktığı coğrafyaların batı sınırı da bahsi geçen bölgeye göre yeniden şekillendirilmiştir.<sup>8</sup> Buna rağmen Batı Anadolu'daki son yıllarda göç yoluyla gerçekleştiği varsayılan Neolitik yayılım modelinin karşısında birçok veri ele geçmiştir<sup>9</sup> ve bunlar, Epi-paleolitik-Mezolitik meselesini tekrar önemli hale getirmiştir. Her iki terim de kendinden sonraki dönemin karakterini belirlediğinden kullanımları oldukça önemlidir. Bu çalışma Epi-paleolitik-Mezolitik terimlerinin tarihsel kökenini Avrupa ve Levant kutupları arasında Anadolu perspektifinden inceleyerek, Pleistosen-Holosen geçişinin bu süreçteki önemine dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

### Pleistosen-Holosen Geçiş

Jeologlar tarafından Pleistosen ve Holosen olarak ayrılan son 2.6 milyon yıllık dönem düzenli ve düzensiz birçok iklim değişikliği ile insan türlerinin (Homo Genus) Doğu Afrika'da ortaya çıkışı, ardından da dünyaya yayılışıyla karakterize olmaktadır.<sup>10</sup> Büyük bölümü Pleistosen'e dahil edilen bu uzun zaman dilimi, küresel açıdan buzulların en geniş sınırlarına ulaştığı zirve dönemlere göre ayrılan buzul

1 Mithen 2003; Bar-Yosef: 2008;

2 Goring-Morris ve Belfer-Cohen, 2011; Hodder, 2018; Watkins, 2024.

3 Tarihsel analiz için bkz. Zeder 2025; 2024.

4 Richter ve Maher 2013.

5 Kozłowski 2009.

6 Kartal 2003; 2023a; Erek 2010; 2023; Benz vd. 2012; Baird vd. 2013; Atakuman vd. 2020 Çilingiroğlu vd. 2020; Erdoğan vd. 2021; Altınbilek-Algöl vd. 2022; Özdoğan 2022; Kodaş 2023; Sarı,2024.

7 Baird vd. 2018; Stiner vd. 2022.

8 Özdoğan 2007a: 20.

9 Erdoğan ve Çevik 2020; Erdoğan vd. 2021; Erdoğan 2022.

10 Ditlevseen 2022; Tattersal 2008.

çağlarıyla tanımlanır. Pleistosen buzullaşmalarının tektonik hareketler sonucu başladığı yönünde fikir birliği mevcuttur.<sup>11</sup> Diğer yandan *Büyük Buzul Çağı* şeklinde tanımlanmasına karşın, Pleistosen içerisinde sıcak ara dönemler de (buzul arası dönemler) meydana gelmiştir. Kıtalarla göre farklı şekillerde adlandırılan Pleistosen buzullaşmalarının olduğunu ve kronolojilerin de buna göre şekillendiğini belirtmekle birlikte, Erken Orta ve Geç Pleistosen ayrımı da kullanılmaktadır.<sup>12</sup> Son Buzul Çağı olarak da bilinen (MÖ 130.000 – 9650) Geç Pleistosen'in sonunda dünya yeni bir buzul arası çağına, yani Holosen'in etkisi altına girmiştir.

Pleistosen – Holosen sınırı kronolojik açıdan MÖ 9650'dir ve belirtilen tarih Grönland'daki NGRIP2 karotunda belirlenmiştir. Ortalama sıcaklık, yağış ve nem miktarında kayda değer ölçüde artışların meydana geldiği Holosen başından itibaren, bölgelere göre ciddi farklılıklar da olmakla fauna ile florada da önemli değişimler meydana gelmiştir.<sup>13</sup> Özellikle insan toplulukları için önemli bir etkisi, Pleistosen - Holosen'e geçişinde Kuzey Amerika ve Kıta Avrupa'da mega fauna da gözlemlenen yok oluşlardır.<sup>14</sup> Halihazırda Son Buzul Maksimumu (MÖ 21.000 – 16.000) sonrası -120 m.'den aşamalı olarak yükselmeye başlayan deniz seviyesinin, Holosen'le birlikte yine zaman içerisinde günümüzdeki sınırına ulaştığı da bilinir.<sup>15</sup> Pleistosen gibi Holosen de kendi içerisinde alt dönemlere bölünmektedir. Bunlar, Erken (*Greenlandian*, MÖ 9650 – 6200), Orta (*Northgrippian*, MÖ 6200 – 2200) ve Geç Holosen'dir (*Meghalayan*, MÖ 2200 ve sonrası).<sup>16</sup>

### Başlangıcından 1960'lara

Tarihöncesi dönemlerin kronolojik omurgası taş, bakır ve demir hammadeleri üzerinden 19. yüzyılda kurgulanmıştır. Günümüzde de eklemelere rağmen halen bu perspektifin dışına çıkılmadığı, daha detaylı ayrımlarla ana modelin geliştirildiği görülmektedir. Batı

Avrupa'da aynı yüzyılda artan tarihöncesi kazılarıyla, geçmiş avcı toplayıcılarının Pleistosen ve sonrasındaki çevresel koşullara nasıl adaptasyon sağladıkları, o dönemlerdeki yeni teknolojilerin hangi isimle adlandırılacağı konusundaki ana etmen olmuştur. Paleolitik'te kızıl geyik, gergadan, fil, mağara ayısı gibi büyük memelileri avlayan avcılar ile tarım yapan ve çanak çömlek kullanan Neolitik çiftçiler birbirlerine göre alet çantalarında veya yerleşim stratejilerinde büyük farklılıklar içermeleri nedeniyle kolayca tanımlanabilmişlerdir.<sup>17</sup> Özellikle Kuzeybatı Avrupa'da Pleistosen-Holosen geçişinin fauna ve floradaki keskin etkileri nedeniyle, avcı toplayıcılık ilki, çiftçilik ise ikinci dönemin çevresel koşullarıyla ilişkilendirilmiştir. Ancak, iki dönem arasındaki geçiş sürecinin ani şekilde mi olduğu, yoksa bir hiatusa mı karşılık geldiği konusunda tartışmalar gerçekleştirilmiştir.<sup>18</sup> Bu açıdan her iki dönemden farklı, Pleistosen'in büyük memeli faunasıyla eşleşmeyen, özellikle de mağaralarda yoğun şekilde tüketilmiş deniz kabuklarının atıkları ve mikrolit endüstrileriyle karakterize edilen dönem için H.M. Westroop<sup>19</sup> Mezolitik terimini ilk kez kullanmıştır.

Teknolojik, kısmen de ekolojik temelli bu ilk yaklaşım ardından A. Brown<sup>20</sup> terimin kronolojik karşılığını kabul etmiş ve esasen mikrolit buluntularının ele geçtiği coğrafyaların çok geniş bir alana yayılmasına dikkat çekmiştir. Aynı yıllarda Mezolitğin, iki dönem (Paleolitik-Neolitik) arasında öncekinin devamı sonrakinin öncüsü şeklinde değerlendirilebileceğine dair yaklaşımlar da mevcuttur.<sup>21</sup> Kıta Avrupa'sında Paleolitik ve Neolitik arasındaki dönemin aslında bir iskân yokluğuna denk gelmediğinin tespiti, bu farklılığın temel nedenidir. Bununla birlikte aynı araştırmalarla mikrolitlerin sadece Holosen'de kullanılmadığının anlaşılması konuyu daha karmaşık hale getirmiştir. Epi-paleolitik<sup>22</sup> terimi de bu bağlamda, ilk kez K.

<sup>11</sup> Maslin 2009.

<sup>12</sup> Gibbard ve Head 2020: 1219-1223.

<sup>13</sup> Roberts 2008.

<sup>14</sup> Stuart vd.2004.

<sup>15</sup> Lembeck vd. 2014.

<sup>16</sup> Gibbard ve Head 2020: 1232-1233.

<sup>17</sup> Lubbock 2010 (1865).

<sup>18</sup> Trigger 2006: 147-148.

<sup>19</sup> Westroop 1866: clxxxiv

<sup>20</sup> Brown 1892: 93.

<sup>21</sup> Dawkins 1894

<sup>22</sup> Kartal (2023b:206) Epi-paleolitik teriminin Türkçe karşılığı için "Paleolitik Çağ üzerinde", Paleolitik Çağ ardında" veya "Paleolitik bitimi" gibi ifadelerin kabul edilebileceğini bildirmektedir.

M. Stjerna<sup>23</sup> tarafından kullanılmıştır. Hemen ardından İber Yarımadası'nda aynı karakterdeki yontmataş endüstrileriyle karakterize olan yerel gelenekleri (*Caspian, Tardenoisian* vd.) tanımlamak adına H. Obermaier<sup>24</sup> tarafından da tercih edilmiştir. Obermaier, Epi-paleolitik kültürleri Pleistosen'in sonunda kültürel açıdan ölü bir uç şeklinde değerlendirmiştir. Ona göre, Holosen'deki Neolitik kültürlerle, Epi-paleolitik arasında herhangi bir kültürel süreklilik gözlenmemektedir.

Bu noktaya kadar büyük oranda teknolojik, kısımları ekolojik eşleştirmeye dayanan tanımlamalarda, Epi-paleolitik Paleolitik Çağ'ı takip eden ölü bir kültürel uçtur ve Pleistosen'in sonuna tarihlenir. Mezolitik ise Holosen başında Paleolitik-Neolitik arasına konumlandırılmıştır ve net olmamakla beraber iki dönem ortasında geçişken bir karakterle tanımlanmıştır. Bu tarihin ardından Pleistosen-Holosen geçişi kadar Neolitik yaşam biçimi de bahsi geçen dönemler için belirleyici bir unsura dönüşmüş ve tarıma dayalı yaşam biçiminin kökeni meselesi ana sorulardan birisi haline gelmiştir.

Bu açıdan V.G. Childe'in da<sup>25</sup> *The Dawn of European Civilization* kitabının ilk baskısında Paleolitik ve Neolitik Dönem'ler arasında, öncesindekinin devamı olan ancak sonrakine süreklilik göstermeyen ara dönem için Epi-paleolitik terimini, kültürel açıdan ölü bir uç perspektifinde tercih ettiği görülmektedir. Çünkü o dönem Neolitik'teki evcil bitki ve hayvanların yabani atalarının kıtada bulunmamasından dolayı, ilk çiftçilerin tamamen Güneybatı Asya'dan göç etmesinin bir zorunluluk olduğu önerilmekteydi. Bununla birlikte Childe'in teknolojik açıdan yapılan mikrolit-Mezolitik eşleştirmesini, aynı buluntuların Avrupa haricinde, Asya ve Afrika'da ele geçmeleri ve ayrıca kronolojik belirsizlikleri nedeniyle eleştirerek dikkatli yaklaştığı da görülmektedir.<sup>26</sup>

Paleolitik-Mezolitik-Neolitik üçlü sistemi Küneybatı Avrupa'da sürdürülmüş çalışmalarda kullanılmaya devam etmiştir. J.G.D. Clark Mezolitik dönemi geniş perspektiften tanımlamış ve Pleistosen-Holosen geçişindeki iklim

değişiklikleriyle beraber kronolojik bağlamına yerleştirmiştir. Mezolitik toplulukları o dönem MÖ 8000'lerde başladığı varsayılan Holosen'in çevresel koşullarına uyum sağlamış topluluklarla eşleştiren Clark için Mezolitik, Paleolitik'ten köken alan ancak sonrasına yani Neolitik Dönem'e sosyal, ekonomik ve benzeri açılardan sarkmayan bir yapıdadır.<sup>27</sup> Dolayısıyla Mezolitik erken dönemdeki imaların aksine kültürel açıdan ölü bir uç şeklinde ele alınmıştır. Epi-paleolitik'ten kronolojik farkı ise birisinin Pleistosen sonuna, diğerinin ise Holosen başında konumlandırılmasından kaynaklanmaktadır.

Neolitik yaşam biçiminin mecburi bir şekilde dışarıda aranan kökeninde yine evcilleştirilmiş bitki ve hayvanların yabani kökleri belirleyici olmuştur. Bu açıdan ele alındığında tarıma dayalı yaşam biçiminin Batı Asya'da ortaya çıkmış olabileceği ve Afrika'nın kuzey ile doğusunun da potansiyel taşıyabileceğine dikkat çekildiği anlaşılmaktadır.<sup>28</sup> Halihazırda o dönemdeki botanik çalışmalarının Akdeniz kıyılarından, Zagroslara kadar olan geniş bir bölgeyi buğday, arpa, nohut ve mercimek gibi ürünlerin yabani ataları için doğal yaşam alanı şeklinde tanımladığı bilinmekteydi.<sup>29</sup> Arkeolojik açıdan ise Neolitik yaşam biçiminin kökeninin bu bölgeler olabileceğine dair kanıtlar, bu dönemde henüz mevcut değildi.

Ancak bu eksiklik neden, nasıl ve ne zaman sorularının teorik perspektifte de olsa tartışılmasına engel olmamış, Neolitik yaşam biçiminin kökeni ve Avrupa'ya yayılımı konusunda öneriler geliştirilmiştir. V.G. Childe, Pleistosen'in sona ermesinin ardından değişen iklim koşulları nedeniyle Güneybatı Asya'da sürdürülebilir yaşam alanlarının daraldığını ve insan, bitki ile hayvanın doğal olarak bu noktalarda yoğunlaştığını önermiştir. Childe'a göre insanın süreç içerisinde hem bitki hem hayvanları yakından gözlemlene şansı bulması, onları kontrol altına alması ile sonuçlanmış ve ilk çiftçi topluluklar ortaya çıkmıştır (Neolitik Devrim). Çekirdek olarak ifade edilen bu bölgelerden Avrupa'ya yayılım ise deniz yoluyla gerçekleşmiş, kara köprüsü Anadolu ise Neolitik kültürler için

23 Stejerna (1910)'dan aktaran Kartal 2023b: 206.

24 Obermaier 1924: 322-323 [1916].

25 Childe 1996 [1925].

26 Childe 2015: 20-21 [1952].

27 Clark 1932: 7; 1936.

28 Childe 1929: 42-44

29 Vavilov 1926.

olumsuz olduğu varsayılan iklim koşulları nedeniyle göz ardı edilmiştir.<sup>30</sup>

Ancak kısa süreç içerisinde bölgede başlayan araştırmalar çok farklı süreçlere işaret etmiş ve Epi-Paleolitik – Mezolitik terimleri de bu aşamadan sonra yeniden şekillenmiştir. Özellikle de Neolitik Dönem'in kökeninin hızlı bir şekilde gerçekleşmesine vurgu yapan devrimle değil de Geç Pleistosen'in sonunda görülen bilişsel, sosyal, ekonomik değişimlerin bir çıktısı olarak gerçekleştiğinin anlaşılabileceği bir kırılma noktasını temsil etmektedir.

Bu açıdan ilk önemli gelişme D.A.E. Garrod'un saha çalışmalarının başlamasıdır. Levant'ta Shukba ve El-Wad mağaralarında yaptığı kazılar sonrası kullandığı terminoloji, Epi-paleolitik – Mezolitik terimleri sorunundaki kilit noktalardan birisidir. Bu yerleşimlerde bulunan mikrolitik endüstrinin haricinde tarıma dayalı yaşam biçimini işaret ettiğini düşündüğü orak bıçakları ve öğütme taşları gibi materyal kültür topluluğunu yerleşimlerin yer aldığı vadiye atfen *Natufiyen Kültürü* olarak tanımlamıştır.<sup>31</sup> Garrod'un, ön tarımcı topluluklar şeklinde tanımladığı *Natuf Kültürü*'nü, genel kronoloji sisteminde ise Mezolitige yerleştirdiği görülmektedir.<sup>32</sup> Tarıma işaret eden bulgulara karşın, Mezolitik teriminin kullanımının o dönem Neolitik için karakteristik öğelerden birisi kabul edilen çanak-çömlek gibi buluntularının ele geçmemesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Ancak burada esas önemli nokta Mezolitik tercihinin bir ön tarım topluluğu için kullanılmasıdır. Öyle ki Paleolitik avcı toplayıcılardan, Neolitik çiftçilere geçiş süreci arasında Mezolitik öncekinin devamı, sonrakinin öncüsü şeklinde değerlendirilmiştir.

Güneybatı Asya'nın genelinde Pleistosen-Holosen geçişinin, Batı Avrupa'nın genelinde izlenebilen keskin fauna ve flora değişimlerinin yanı sıra, daha sonra da anlaşılabileceği üzere kültürel açıdan daha belirgin bir süreklilik arz etmesi, tarımın da ancak ve ancak Holosen'in ılımlı iklim koşulları altında yapılabileceği düşüncesi, Natuf'un ilk aşamada bu döneme

konumlandırılmasına yol açmıştır. 1960'lara değin bölgede herhangi bir palinoloji araştırmasının da gerçekleştirilmemiş olması da Pleistosen-Holosen geçişinin tanımlanmasındaki zorluğun bir diğer nedenidir. Yine de bahsi geçen gelişmeler sonrası, Mezolitik Güneybatı Asya'da tarıma dayalı yaşam biçimine geçiş sürecinde bir ön aşamayı temsil eden dönem karakterine dönüşüm sağlamıştır. Güneybatı Asya'nın haricinde, Kuzey Afrika'nın da dahil olduğu geniş bir coğrafyada da benzer şekilde Mezolitik terimi aynı tanımla kullanılmıştır.<sup>33</sup>

Ancak aynı dönemde Avrupa'ya bakıldığında esasen Mezolitigin coğrafyaya göre şekillenen esnek bir şekilde de ele alınmaya başladığı anlaşılr. Childe'in<sup>34</sup> yenileyerek tekrar aynı adla yayınladığı çalışmasında Epi-paleolitik yerine Mezolitik terimini tercih ettiği görülmektedir. Mezolitik dönem avcı toplayıcılarını, Pleistosen'in sona ermesiyle Avrupa'nın genelinde açık step alanlarının yerini alan ormanlık formasyonlara yayılan, büyük av hayvanları haricinde, sürüngenler, balıklar ve yemişleri sistematik olarak tüketerek, değişen çevresel ortama iyi uyum sağlamış topluluklar olarak tanımlamıştır. Ayrıca Mezolitik toplulukların ekonomik organizasyonlarında evcil köpeklerin önemli bir işlevi olduğunu belirtmiş ve sosyal beceri açısından önceki dönem kültürlerine göre daha zayıf olduklarını da önermiştir. Güneybatı Asya ve Avrupa'daki bu farklı tanımlamalarda temel etkenin Holosen'le kurulan ilişki olduğunu düşünmek mümkündür.

1950'lerin sonu, 1960'ların başı Güneybatı Asya'da tarıma dayalı yaşam biçimine geçişin daha yoğun olarak saha pratiğine dökülmesi, her iki terim için de günümüzdeki anlamlarına doğru olan değişimlerinde rol oynamıştır. Aslında Eriha kazıları sonrası Neolitik yaşam biçiminin tek evreli olmadığı ve çanak çömleğin daha geç bir aşamada ortaya çıktığı anlaşılmış, onun öncesinde dönemin de kendi içinde Çanak Çömleksiz Neolitik A ve B olarak ayrılabilceği önerilmiştir.<sup>35</sup> Bu öneri Holosen'e geçiş döneminin kronolojisini şekillendirmiştir.

30 Childe 1996 (1925); Göçe dayalı yayılcı model günümüzde yeni verilerle güncellenerek savunulmaktadır (bkz. Özdoğan 2011).

31 Garrod 1929: 222.

32 Garrod 1932.

33 Childe 2015: 27 [1952].

34 Kenyon 1957.

35 Kenyon 1957.

Aynı yıllarda Robert J. Braidwood'un öncülüğünde botanist, zoolog ve jeologların da katılımıyla önce Kuzey Irak ardından da Güneydoğu Anadolu'da yapılan çalışmalar, Neolitik ile onun kökeni hakkındaki birçok bilinmeyi açığa çıkarmıştır. Levant ve Zagroslar'da Garrod tarafından Mezolitik şeklinde ifade edilen kültürleri kendi Neolitik Dönem bulgularıyla bir arada ele alan Braidwood ve Howe<sup>36</sup> Mezolitik teriminin Holosen sonrası koşullarıyla ilişkili olduğunu ve Avrupa için kullanılmasını gerektiğini vurgulamışlardır. Güneybatı Asya'da Pleistosen sonunun *Besin Üretimine Geçiş Aşaması* şeklinde tanımlanması gerektiğini bildirmişleridir. Spesifik olarak bu ifadeyle ön tarım uygulamalarına, sistematik olarak kültüre alım (*cultivation*)<sup>37</sup> aşamasının başlangıcına (*The Era of Incipient Cultivation*) dikkat çekilmiştir. Buna karşın Paleolitik ve Neolitik arasındaki geçiş dönemi için Mezolitik kullanımının yaygın şekilde devam ettiği o dönemin kapsamlı çalışmaları üzerinden izlenebilmektedir.

### Anadolu'da İlk Tartışmalar (Başlangıcından 1960'a kadar)

Diğer bölgelere göre Anadolu'da kısmen daha geç olmakla birlikte 1940'lardan itibaren Mezolitik ve Epi-paleolitik terimlerinin kullanıldığı görülür. Ş. Aziz Kansu, İ. Kılıç Kökten, M. Şenyürek ve E. Yaşar Bostancı'nın Pleistosen arkeolojisine odaklanan araştırmalarının, bahsi geçen dönem çalışmalarında kullanılan ana terminolojinin oluşmasına katkı sağladığı ancak birçok farklı terimin de daha sonra terk edildiği anlaşılmaktadır. İlk aşamada mikrolit-Mezolitik eşleştirmesi Anadolu'nun geneli için tercih edilmiş ve 1930'lı yıllardan başlayarak farklı coğrafyalarda ele geçmiş belirtilen tipteki buluntu grubu için Mezolitik terimi kullanılmıştır.<sup>38</sup> Batı Avrupa Pleistosen arkeolojisi için tercih edilen terimler Anadolu'da kullanılmakla beraber, yerel farklılıklar da dikkate alınmış ve bazı buluntu grupları için *Adıyamaniyen*, *Belbaşıyen*, *Beldibiye* gibi bugün artık geçerli olmayan isimlendirmeler

kullanılmıştır.<sup>39</sup> Kronolojik açıdan yapılan tablolarlarda Mezolitiğin Pleistosen'in sonuna tarihlenen *Magdaleniyen Kültürü* ile Holosen'deki Neolitik Dönem arasına yerleştirildiği anlaşılr.<sup>40</sup> Epi-paleolitik teriminin de kullanımı, Mezolitik kadar erkendir. Isparta – Baradiz'de yaptığı kazılar sonrasında terimi buradaki mikrolit buluntuları için ilk kez kullanmasına karşın, Kansu'nun<sup>41</sup> neden bu terimi kullandığının net olmadığı belirtilmiştir.<sup>42</sup>

Anadolu'da belirtilen döneme tarihlenen ilk mağara kazıları (Öküzini) sonrası Kökten<sup>43</sup> Mezolitik teriminin kullanımını eleştirerek kapsamlı bir tanımını yapmıştır. Araştırmacıya göre Minitaş şeklinde Türkçe ifade ettiği mikrolitlerin, Mezolitik ile eşleştirilmek doğru değildir. Çünkü Öküzini'nden de anlaşıldığı üzere Avrupa'daki gibi Holosen'e konumlandırılan bir ara geçiş dönemi, Anadolu'da tam anlamıyla gözlemlenmemektedir. Bu açıdan Anadolu'da Öküzini buluntuları için kullandığı "*Üst Paleolitik içinde gerçekleşmiş bir Mezolitik*" ifadesi, esasen Pleistosen'e yerleştirilmesi gereken, bu nedenle Avrupa'dan farklı bir kültürü ifade etmektedir. Bu yerinde saptama oldukça kritik ve günümüzden bakıldığında doğrudur. Sonuç olarak analiz sonrası hem Anadolu'nun Avrupa'ya nazaran bu süreci daha erken yaşadığı hem de Pleistosen'e konumlandırması gerekliliğinin farkına varılmıştır. Ancak bu öneri hemen kabul görmemiş ve Bostancı tarafından eleştirilmiştir. Beldibi ve Belbaşı kazıları sonrasında Avrupa modelini savunan Bostancı'ya göre<sup>44</sup> *Magdaleniyen* ile Neolitik arasındaki ara dönem için uygun adlandırma Mezolitik'tir ve Holosen'in başına yerleştirilmelidir.

Avrupa merkezli kronolojik modeller üzerinden sürdürülen erken dönem tartışmalarının aksine Esin ve Benedict'in,<sup>45</sup> belirtilen dönemi karakterize etmek için avcı toplayıcıların

36 Braidwood ve Howe 1960: 181-182.

37 Güncel tartışmalarda Geç Pleistosen'de böyle bir aşamanın var olup olamayacağı konusunda fikir birliğine rastlanılmamaktadır.

38 Kansu 1944: 674; Bostancı 1965: 55.

39 Bahsi geçen dönem yontmataş buluntuları ve kullanılan terimlerin kapsamlı değerlendirmeleri için bkz. Kartal 2003; 2009.

40 Kökten 1963: 25.

41 Kansu 1944: 676-677.

42 Kartal 2003.

43 Kökten 1963:24.

44 Bostancı 1965: 55.

45 Esin ve Benedict 1963: 339.

ekonomik organizasyonlarına odaklandıkları görülmektedir. Paralel olarak da Braidwood ve Howe<sup>46</sup> tarafından sınırları çizilen *Besin Üretimine Geçiş Aşaması* önerisini Anadolu'da da kullanmayı tercih etmişlerdir. Genel olarak ele geçen tüm mikrolitleri belirtilen dönemle ilişkilendirmelerinin yanında, Pleistosen sonu – Holosen başı için Avrupa'nın aksine Güneybatı Asya bağlamında ele almaları önemli bir eksen kaymasını ve daha sonraki bağlamsal değerlendirmelerin ilk aşamasını temsil etmektedir.

### 1960'lar ve Sonrası

1960'lar Güneybatı Asya'da Epi-paleolitik teriminin ilk kez bölge toplulukları için kullanıma girmesi ve günümüzde halihazırda kullanılan kronolojik modelin kullanımının oluşumu nedeniyle oldukça önemli bir kırılma noktasını temsil etmektedir. Robert J. Braidwood'un bölgede uygulamaya başladığı disiplinler arası metodoloji ve onun getirilerinin kültürel dönemler ile Pleistosen-Holosen çağların kronolojik eşleştirilebilmesine yol açması bu açıdan çok önemlidir. Özellikle C<sup>14</sup> tarihllemelerinin hem kazılar hem de paleoçevre çalışmalarında kullanımı sonrasında ilk kez, Neolitik Dönem ile onun çevresel ortamına dair tablolar oluşturulabilmiştir.<sup>47</sup> Zeribar<sup>48</sup> gibi Kuzeybatı İran göllerinde yapılan paleoiklim çalışmaları sonrasında Pleistosen-Holosen geçişinin o dönem için MÖ 8000'lere konumlandırıldığı ve Neolitik yerleşimlerden elde edilmiş en erken 14C sonuçlarının belirtilen tarihle hemen hemen çağdaş olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla Güneybatı Asya'da Holosen başında bir Mezolitik kültürün söz konusu olma ihtimali iyice zayıflamış, onun yerini kronolojik olarak Çanak Çömleksiz Neolitik (ÇÇN) almıştır.

Levant'ta önemli bir Natuf yerleşimi olan Eynan kazıları sonrasında Natuf Kültürü'nün avcı toplayıcılığı sürdüren yerleşik bir topluluk olduğu ve Pleistosen'in son aşamasına konumlandırılması gerekliliği tespit edilmiş, bu yüzden Perrot<sup>49</sup> tarafından Epi-paleolitik dönem içinde ele alınmıştır. Avrupa'da Neolitik toplulukların ani ortaya çıkışına karşın Levant'ta sürdürülen araştırmalarla bu sürecin

özellikle teknolojik açıdan aşamalı olduğu, bu nedenle Epi-paleolitik dönemin de kendi içinde yerel kronolojik evrelere ihtiyaç duyduğu görülmüştür. O. Bar-Yosef'in<sup>50</sup> bu evreleri tanımlamasıyla (örn. *Keberan*, *Geometrik Keberan*) günümüzde hala kullanılan kronolojik modelin ana şeması oluşmuştur. Epi-paleolitik teriminin ilk kullanımda kültürel açıdan ölü bir ucu ifade ettiği bilinmesine karşın, teknolojik süreklilik üzerinden gerçekleştirilen Levant kullanımı tam tersi bir şekilde sürekliliğe vurgu yapmıştır.

Kazıların sayısı arttıkça Pleistosen ve Holosen kültürleri arasında en azından teknolojik sürekliliğin belirli ölçüde gözlemlenebilir olduğunun anlaşılması yeni terimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Avrupa'daki Pleistosen sonu avcı toplayıcılarının, sonraki dönem topluluklarıyla arasındaki sürekliliğe dikkat çekmek isteyen Clark<sup>51</sup> *Gelişkin Paleolitik* (*Advanced Paleolithic*) terimini önermiştir. Net olmamakla birlikte Mezolitik ve Neolitik topluluklar arasında da belli ölçüde süreklilik olduğunu ima eden Clark, Neolitik Devrim ifadesini kullanmaktan bu yüzden kaçınmıştır. Avrupa'daki Mezolitik toplulukları, gelişkin aletler ile avcılık, toplayıcılık, balıkçılık yapımları nedeniyle teknolojik ve ekonomik yönden Güneybatı Asya'da tarım topluluklarının öncüsü olan kültürlerle de benzetmiştir. Ancak bu yaklaşımın sadece öneride kaldığı ve genel bir kabul görmediği anlaşılmaktadır.

Pleistosen – Holosen geçişi tanımlamalarındaki etkisini halen korusa da Güneybatı Asya'daki kazılar sonrası Paleolitik ve Neolitik Dönem arasındaki sürekliliğin ana unsurlardan birisi ön tarım uygulamaları olmuştur. Yukarıda da belirtildiği üzere belirtilen unsurlara dair kanıtlar barındırmasına karşın Levant'ta Epi-paleolitik teriminin belirtilen süreç için kullanımı esasen ilginçtir. Ancak en azından 1960'larda sosyal ve ekonomik davranıştan önce teknolojik geleneklerin esas alındığı, dolayısıyla Pleistosen'in sonunda Akdeniz Havzası'nın genelinde görülen mikrolit endüstrilerinden yola çıkılarak bir isimlendirme yapıldığı anlaşılır. Tekno-tipolojik benzerliklerden dolayı benzer bir sorun Güneydoğu Avrupa özelinde de görülebilmekte, Epi-paleolitik teriminin Mezolitik

46 Braidwood ve Howe 1960.

47 Wright 1968: Tab. 1

48 van Zeist ve Wright 1963.

49 Perrot 1966.

50 Bar-Yosef 1970

51 Clark 1969: 72.

yerine tercih edilerek, ilk kez Erken Holosen topluluklarını tanımlamada da kullanıldığı anlaşılmaktadır.<sup>52</sup> Bu ve benzeri kullanımların kapsamlı tanımlamalar olmadan tercih edilmesi konuyu daha karmaşık bir hale getirmiştir.

Mezolitik tartışmalarında teriminin Avrupa özelinde sabit bir kronolojik konumla karakterize edilebileceğini belirten T.D. Price<sup>53</sup> Pleistosen – Holosen geçişini belirgin kültürel sınır olarak kabul etmiştir. Mezolitik avcı toplayıcılarının Pleistosen sonrası çok belirgin bir şekilde değiştiği bilinen çevresel ortamlara adaptasyonla ortaya çıkmış kültürler şeklinde değerlendirmiştir. Ancak bölgelere göre değişen kronolojilere ihtiyaç olduğunu ve her bölgenin de Pleistosen-Holosen geçişinden eşit derecede etkilenmediklerinin de altını çizmiştir. Daha güncel ve kapsamlı bir değerlendirmede Mezolitğin ele alınan tarihsel süreç içerisindeki tanım değişikliklerine dikkat çeken S.K. Kozłowski de<sup>54</sup> günümüzde bu dönemin Holosen’le karakterize edildiğini bildirmiştir.

Güneybatı Asya’da günümüzde Neolitik yaşam biçiminin sadece teknolojik açıdan değil, ekonomik, sosyal ve bilişsel açılardan Geç Pleistosen’den itibaren izlenebilen bir sürekliliğe sahip olduğu ve bu sürecin genel olarak Neolitikleşme şeklinde ifade edilebileceği bilinir. Epi-paleolitik teriminin, Neolitikleşme olarak ifade edilen uzun zamana yayılan bir sürekliliğe karşılık geldiği belirtilen dönem için kullanımının hatalı olduğunu belirten Richter ve Maher de<sup>55</sup> bahsi geçen isimlendirmeye kültürel süreksizliğin ifade edildiğini belirtmektedirler. Buna rağmen yeni bir kronolojik modelin önerilmesinin gereksiz olacağı da vurgulanmıştır. Ancak geneli itibarıyla son aşamada Mezolitik, Avrupa kıtasında Holosen geçişinin ardından Neolitik toplulukların bölgeye gelene kadar olan süreci kapsamaktadır. Bu yayılım bölgeden bölgeye değiştiği için kronolojik farklılıklara rastlanması normaldir. Epi-paleolitik ise Güneybatı Asya özelinde Neolitik yaşam biçimine geçiş sürecini temsil etmekte ve kabaca Pleistosen’in son on bin yılını kapsamaktadır.

### Anadolu: 1960’lardan Günümüze

1960’lar Anadolu’da Neolitik Dönem’in anlaşılabilmesi adına oldukça önemli gelişmelerin meydana geldiği bir dönem olarak öne çıkmaktadır. İstanbul ile Şikago üniversitelerinin karma projesiyle kapsamlı şekilde taranan Güneydoğu Anadolu’da Çayönü ile farklı araştırmalarla Göller Bölgesi’nde Hacılar, Orta Anadolu’da da Çatalhöyük kazılarının başlaması, belirtilen dönemin kökenleri konusunda soruların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu açıdan Öküzini, Beldibi ve Belbaşı kazılarının o dönem için J. Mellaart tarafından Mezolitik altlık şeklinde değerlendirildiği görülür.<sup>56</sup> Güneydoğu Anadolu’da 1960’larda kısmen kazılan Biris Mezarlığı ve Söğüt Tarlası kazıları günümüzde Epi-paleolitik olarak değerlendirilse de, o dönem için çok sonra yayınlanan ön değerlendirmelerinde Paleolitik sonuna konumlandırılmıştır.<sup>57</sup> Güneydoğu Anadolu’da sonraki yıllarda aynı döneme tarihlenen buluntu yerleri için Mezolitik kullanımı tercih edilmiştir. Aşağı Fırat kapsamında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında Çayönü kazılarında açığa çıkarılan Çanak Çömleksiz Neolitik tabakalarının öncesine yerleştirilmesi önerilen yerleşimler, Mezolitik olarak tanımlanmıştır (bkz. Uluk Mevki).<sup>58</sup>

Anadolu için esas kritik aşamayı Öküzini’ndeki kazıların yeniden, sistemli bir şekilde başlaması temsil etmektedir. Mağaradaki Geç Pleistosen ve Erken Holosen’e tarihlendiği tespit edilen tabakalarda özellikle ilk dönemde ele geçenlerin Levant’taki endüstrilerle olan benzerliği, yerleşimin Epi-paleolitik olarak tanımlanmasına imkân tanımıştır. Ancak bunun sadece teknolojik temelde tercih edilmediği ve mağara içim *besin üretimine geçiş evresini* temsil eden dolgulara sahip olduğunun altının çizilmesi<sup>59</sup> ekonomik değişim temelli bir yaklaşımdır. 1990’larda Öküzini kazılarının yanına Pınarbaşı’nda başlayan çalışmalar eklenmiş ve bu yerleşim de yine Epi-paleolitik olarak tanımlanmıştır.<sup>60</sup>

Kuzeybatı Anadolu’da da aynı yıllarda

52 Boroneant 1982: 11-12.

53 Price 1983: 762.

54 Kozłowski 2009: 52.

55 Richter ve Maher 2013.

56 Mellaart 1965:11-17

57 Çambel ve Braidwood 1980: 13.

58 Özdoğan 1977: 161.

59 Yalçınkaya 1992: 160.

60 Baird vd. 2013.

Karadeniz kıyıları boyunca tespit edilen Ağaçlı, Domalı ve Gümüşdere’de ele geçen mikrolitlerin, Paleolitiğin geç aşamasından itibaren süreklilik gösterdiği dolayısıyla Epi-paleolitik şeklinde tanımlandığı görülmektedir.<sup>61</sup> “Ağaçlı Grubu” şeklinde tanımlanan bu yerel endüstrilerin Öküzini gibi Güney Anadolu yerleşimleriyle benzeşmediği dolayısıyla iki farklı Epi-paleolitik gelenekten söz edilebileceği de bildirilmiştir.<sup>62</sup> Buna karşın, söz konusu buluntular ve Akdeniz yerleşimlerine, Zagroslar buluntularını da ekleyerek genel bir değerlendirme yapan M. Özdoğan<sup>63</sup> bu sefer Mezolitik terimini tercih etmiştir. Buna paralel olarak da Kuzeybatı Anadolu’da yeniden ele alınan Ağaçlı Grubu buluntularını Mezolitik olarak tanımlamış ve MÖ 8. binyıla tarihlemiştir.<sup>64</sup> Esasen bahsi geçenler ve sonraki çalışmalarında Özdoğan’ın<sup>65</sup> besin üretimine geçiş sürecinin ön aşamalarını barındıran dönemleri Epi-paleolitik şeklinde ele aldığı ve bu adlandırma sayesinde Neolitik yaşam biçiminin kökenini oluşturan kültürlerin, dünyanın diğer coğrafyalarındaki Mezolitik topluluklardan ayrılabilirliğini düşündüğü görülmektedir. Bu nedenle örneğin Öküzini’nin hem Pleistosen hem de Holosen seviyelerinde söz konusu geçiş sürecine dair izler barınmadığı için Mezolitik olarak değerlendirilmesi gerektiğinin altını çizerek.<sup>66</sup>

Yine de Öküzini Mağarası halen Epi-paleolitik şeklinde tanımlanmaya devam etmektedir. Bu bağlamda M. Kartal<sup>67</sup> Epi-paleolitik = Pleistosen, Mezolitik = Holosen denklemini kabul ederek, Anadolu ve genel olarak da Güneybatı Asya’da Epi-paleolitik dönemin Son Buzul Maksimum’dan (MÖ 21.000 – 16.000 / bu satırdan sonra SBM), Buzul sonrası çağa yani Holosen’e geçişe değin süreklilik gösterdiğini ve genel olarak bu geçiş aşamasının yontmataş endüstrilerinde mikrolitlerle karakterize olduğunu belirtir. Özdoğan’ın aksine, Mezolitiğin Avrupa’da Holosen’e konumlandığını ve esasen Güneybatı Asya’da Çanak Çömleksiz Neolitik kültürlerle çağdaş olduğunu belirtmektedir.

Ayrıca teknolojik açıdan da Mezolitik avcı toplayıcılarda önemli farklılıklar olduğuna dikkat çeker. Kartal’a göre<sup>68</sup> Anadolu’da Neolitiğin çekirdek bölgeleri haricindeki kıyı coğrafyalarında Neolitik kültürlerden farklı, ancak onlarla çağdaş avcı toplayıcılar bulunabilmektedir. Diğer yandan Mezolitik’in Anadolu kronolojisi için uygun olmadığını da bildirmektedir. Kartal’ın Epi-paleolitik-Mezolitik tanımında Özdoğan’a göre daha güncel bir yaklaşımı benimsediği anlaşılmaktadır.

Bahsi geçen tartışmaların son yıllarda Güneydoğu Anadolu ve Orta Anadolu haricindeki bölgeler için sürdürüldüğü görülmektedir. Her iki bölgede de Neolitik yaşam biçiminin ortaya çıkış süreci yerel dinamikleriyle gerçekleşmiş ve kısmi hiatuslara karşın, Pleistosen sonu ile Holosen başı arasında kültürel süreklilik belgelenmiştir. Dolayısıyla, Levant’ta Neolitiğin ön aşamalarını barındırdığı kabul edilen Epi-paleolitik teriminin bu bölgeler için de kullanıldığı görülür.<sup>69</sup> Doğu Anadolu’da Cafer Höyük ve yüzeyden bilinen diğer yerleşimlerle Neolitik yaşam biçiminin bu bölgede MÖ 8300’lerden itibaren ortaya çıktığı bilinmekte, özellikle Malatya-Elazığ ovaları Güneydoğu Anadolu Neolitiğiyle yakın ilişkili şekilde ele alınmaktadır.<sup>70</sup> Buna karşın Anadolu’nun diğer bölgeleri özellikle Güney ve Batı Anadolu bu açıdan öne çıkan sorunlu coğrafyalardır. Her iki coğrafya son yıllarda artan arkeolojik veriler, sorunun basit olmadığını göstermektedir. Tartışmaların öncesinde bahsi geçen verilerde ortaya çıkan manzara şu şekildedir.

Yakın geçmiş ve günümüzde yapılan kazılarla Toroslarda Karain, Öküzini, Kızılin, Girmeler, Eşek Deresi, Direkli ve Yusufunkayası mağaraları günümüzde halen kazıları devam eden ve genel olarak Geç Pleistosen ve Erken Holosen’de iskân edildiği bilinen yerleşimlerdir (Fig. 1; Fig. 2). Bunlar arasında Öküzini Mağarası tabakalanması açısından bahsi geçen yerleşimler arasında şimdilik en iyi belgelenmiş olandır.<sup>71</sup> Mağarada SBM sırasında başlayan iskanlar, Pleistosen sonuna değin

61 Gatsov ve Özdoğan 1994: 10.

62 Özdoğan 1997a: 17.

63 Özdoğan 1997b: 32.

64 Özdoğan ve Gatsov, 1998: 212.

65 Özdoğan 2002: 60; 2007b: 64.

66 Özdoğan 2002: 60.

67 Kartal 2003:41; 2009:6

68 Kartal 2023b: 206

69 Benz vd. 2012; Baird vd. 2013

70 Cauvin vd. 2011.

71 Otte vd. 2003.

kısmi hiatuslarla süreklilik gösterir. Pleistosen sonu, Holosen başı dolguları, daha geç Çanak Çömlekli Neolitik mezarlarının tahribatı nedeniyle, karışık dolgu görünümünde olmasından dolayı kısmen sorunludur.<sup>72</sup> Direkli mağarası Pleistosen sonundan Holosen'e süreklilik göstermektedir ve en geç C<sup>14</sup> sonuçları MÖ 8800 civarına sonuç vermiştir (Fig. 2).<sup>73</sup> Yusufunkayası'nda henüz kesin bir tarihlendirme mevcut olmasa da Pleistosen-Holosen geçiş sürecine konumlandığı yontmataş analizleri ışığında belirtilmiştir.<sup>74</sup> Teke Yarımadası'nda yer alan Girmeler'in Holosen başına sonuç veren Karbon-14 sonuçlarının varlığından söz edilmekle beraber, yayınlananlar arasındakiler en erken MÖ 9200'ü işaret etmektedir.<sup>75</sup> Akdeniz'in genelinde belirtilen terk tarihlerinin ardından en erken iskanlar Girmeler<sup>76</sup> ve tartışmalı olmakla beraber Hacılar'da başlar.<sup>77</sup> Her ikisine de MÖ 8200 civarında yerleşilmiş (Fig. 2) Girmeler MÖ 7800, Hacılar ise tek 14C sonucuna göre MÖ 7400'e değin süreklilik göstermiştir.<sup>78</sup> Hacılar'da J. Mellaart tarafından Akeramik Neolitik şeklinde tanımlanan bu tabakalarda, R. Duru tarafından 1980'li yıllarda yeniden yapılan sondajlarda, çanak çömlek kalıntılara rastlanıldığı bildirilmiştir.<sup>79</sup>

Orta Batı ve Kuzeybatı Anadolu'da Ballık ile Gedikkaya mağaraları kazısı yapılmış diğer yerleşimlerdir. Bunlardan ilkinde sadece bir adet Karbon-14 tarihi mevcuttur ve MÖ 11.800-10.000 aralığına sonuç vermiştir.<sup>80</sup> Gedikkaya Mağarası'nın ise hem Geç Pleistosen hem de Erken Holosen iskanlarının tespit edildiği görülür.<sup>81</sup> Geç Pleistosen tabakaların ardından Genç Dryas (MÖ 10.800-9650) ve Holosen'in ilk aşamasında hiatusla karşılaşmaktadır. Mağaranın bu dönemin ardından MÖ 8. ve 7. bin yıllarda aralıklı olarak iskan

edildiği anlaşılmıştır.<sup>82</sup> Kazılar haricinde Ege kıyılarında Karaburun<sup>83</sup> ve Bozburun'da<sup>84</sup> Epi-paleolitik ve Mezolitik şeklinde tanımlanmış birçok buluntu yerinden söz edilmektedir. Her iki araştırmada da Epi-paleolitik dönemin Pleistosen sonuna, Mezolitiğin ise Holosen'e konumlandırıldığı ve Anadolu'da ilk kez iki dönemin ardışık şekilde kullanıldığı görülmektedir. Benzer kullanıma yakın coğrafyanın genelinde rastlanıldığı,<sup>85</sup> Pleistosen sonunda Anadolu yarımadası ile ilişkili öğeler barındıran yerleşimlerin Epi-paleolitik, Holosen'de özellikle Ege'deki yonga endüstrileriyle karakterize edilen buluntu yerlerinin de Mezolitik olarak sınıflandırıldığı anlaşılmaktadır. Buna karşın, Özdoğan'a göre<sup>86</sup> Batı Anadolu'nun geneli Neolitik yaşam biçimi için çekirdek bölge olmadığından, Geç Pleistosen-Erken Holosen kültürleri Mezolitik olarak tanımlanmalıdır. Örneğin Limni Adası'nda yer alan ve MÖ 10.437 – 10.198'e tarihlenen Ouriakos yerleşimi, Özdoğan tarafından Mezolitik olarak tanımlanmasına rağmen, hafirleri Epi-paleolitik Dönem'e tarihlenmiştir.<sup>87</sup> Bu bağlamda Özdoğan'ın Pleistosen-Holosen geçişinden ziyade Neolitik yaşam biçiminin kökenini kriter aldığı görülür. Dolayısıyla Batı Anadolu, Anadolu Akdeniz'i ve Ege Havzası'nda Neolitik yaşam biçiminin nasıl ve ne zaman ortaya çıktığı konusundaki tartışmalar daha belirleyicidir. Bu konudaki tartışmalar genel olarak ikiye ayrılabilir.

İlkinde Neolitik yaşam biçiminin Levant, Güneydoğu Anadolu, İran ve Orta Anadolu gibi çekirdek bölgelerde ortaya çıktığını ve buradan Anadolu'nun batı bölgeleri de dahil Avrupa'ya yayıldığını iddia eden diffüzyonist görüştür. Yukarıda altı çizildiği üzere kökeni V.G. Childe'a dayanan bu yaklaşım, yenilenmiş haliyle günümüzde genel bir çerçevede kabul görür. Günümüz C<sup>14</sup> sonuçlarıyla en erken MÖ 7100'lerden itibaren çiftçi toplulukları tarafından iskân edildiği bilinen Batı Anadolu ikinci çekirdek şeklinde ele alınmakta, burada değişen/dönüşen yaşam biçiminin ise

72 M. Kartal ile kişisel görüşme (09.22.2022).

73 Baysal ve Erek 2018: Tab. 1.

74 Erek 2023.

75 Erdoğu vd. 2024.

76 Erdoğu vd. 2021.

77 Mellaart 1970.

78 Mellaart 1970: 3-8.

79 Duru 1989.

80 Aksan vd. 2023: 60.

81 Sarı 2024:15.

82 Sarı 2024:15

83 Çilingiroğlu vd. 2020.

84 Atakuman vd. 2020.

85 Örn. Kafkaslar için bkz. Sagona 2018.

86 Özdoğan 2019: 145.

87 Efstraiou vd. 2014

kademeli şekilde daha da batı bölgelere aktarıldığı düşünülmektedir.<sup>88</sup>

İkincisinde, halihazırda Ege Havzası ve Güneydoğu Avrupa'da Neolitikleşme sürecinin gerçekleşebilmesi için gerekli doğal ve kültürel ortamın Holosen'e geçişle zaten var olduğu belirtilir.<sup>89</sup> Özellikle Batı Anadolu'da, insan göçüyle taşınan Neolitik modeline karşı çıkılmakta ve son yıllardaki Girmeler kazısı sonucunda, bölgenin genelinde bu süreç için belirtilen kültürel altığın, halihazırda mevcut olabileceği de vurgulanmaktadır.<sup>90</sup> Girmeler'de MÖ 8200 – 7900 aralığında yerleşik yaşam başta olmak üzere genel sosyal ve ekonomik uygulamaların, Orta Anadolu ve Kıbrıs gibi Erken Neolitik topluluklarla görülenlerle çağdaş olduğu anlaşılar. Bu nedenle Girmeler'in bu tabakalarının Çanak Çömleksiz Neolitik şeklinde tanımlanması gerekliliği vurgulanmaktadır.<sup>91</sup> Son yıllardaki *aDNA* sonuçlarının da bu öneriyi desteklediği, Batı Anadolu'da hem Girmeler hem de MÖ 7000 sonrası topluluklarının genetik açıdan köklü bir değişime maruz kalmadıkları ve Geç Pleistosen'den itibaren süreklilik gösteren bir çizgiye sahip oldukları anlaşılmıştır.<sup>92</sup>

Batı Anadolu haricinde Anadolu'nun diğer coğrafyalarından da Geç Pleistosen - Erken Holosen'e konumlandırılan yerleşim yerlerinin sayısında artış gözlemlenir. Bu açıdan Doğu Karadeniz'de keşfedilen Koskarlı Mağarası dikkati çeker. Koskarlı'da kazı çalışmaları henüz başlamıştır ve bu nedenle radyometrik ölçümler mevcut değildir.<sup>93</sup> Kronolojik açıdan mağarada ele geçen buluntuların Epipaleolitik veya Mezolitik yerine jeolojik kronolojiyle tarihlenmesi yine ele alınan terminoloji sorunuyla yakından ilişkili gibi görünmektedir. Bu nedenle her coğrafya için aynı anlamı taşıyan Pleistosen-Holosen geçişi şimdilik tercih edilmiş gibi görünmektedir.

## Değerlendirme ve Sonuç

Epi-paleolitik ve Mezolitik terimlerinin yüz

yıldan fazla bir zaman öncesine uzanan ilk kullanımlarından günümüze farklı şekillerde ele alındıkları görülmektedir. Mezolitik ilk kez Kuzeybatı Avrupa özelinde Paleolitik dönemin mega fauna avcıları ile Neolitik çiftçiler arasında, mikrolit endüstri, yoğun geyik avcılığı, balıkçılıkla ilişkili aletler ve genellikle çöp depozitleri şeklinde karakterize olan yerleşimleri tanımlamak için kullanılmıştır. Günümüzde büyük oranda Erken Holosen ile eşleşen bu dönemin bahsi geçen bölgede çok belirgin ekolojik değişimlerle çağdaş olduğu, bunun da Pleistosen-Holosen geçişinden kaynaklandığı bilinir. Epi-paleolitik ise Geç Pleistosen'in son on bin yılında yontmataş endüstrilerinde genel olarak geometrik mikrolit endüstrileriyle karakterize olan ve Holosen'e süreklilik göstermeyen ölü bir kültürel uç olarak Güneybatı Avrupa özelinde tanımlanmıştır.

Bu tanımlamaların ardından her iki terim de bağlamı içerisinde veya dışında farklı şekillerde kullanılmaya başlamıştır. Günümüze kadar olan süreçte terimlerin Avrupa ve Güneybatı Asya'da bağlamlarına oturtulduğu, ilkinde Mezolitinin Holosen'e geçiş süreci sonrasında ilk tarımcı toplulukların ortaya çıkışına kadar olan süreçte yeni çevresel koşullara adapte olmuş avcı toplayıcılar için kullanıldığı görülmektedir. Mezolitik topluluklar, Paleolitik yani Pleistosen avcı toplayıcıların devamı olsalar da, kendinden sonraki Neolitik Dönem'in kültürel öncüsü şekline ele alınmazlar. Epi-paleolitik Avrupa'nın bazı bölgelerinde SBM'den Holosen'e değin olan süreci tanımlamak için halen kullanılırken, Güneybatı Asya'da da aynı kronolojik bağlamda ancak, Neolitik yaşam biçiminin kültürel altığını ifade etmek için de tercih edilmektedir.

Bu iki coğrafya arasındaki Anadolu'da ise halen tartışmalar sürdürülmektedir. Avrupa ve Güneybatı Asya'da tarihsel süreçteki Pleistosen-Holosen geçişinin belirleyiciliğine karşın, Anadolu'daki güncel kriter Neolitik yaşam biçiminin kökeni meselesi olmuştur. Güneydoğu ve Orta Anadolu gibi Neolitik yaşam biçiminin herhangi bir dış müdahaleden bağımsız meydana geldiği bilinen coğrafyalar haricindeki bölgeler arasında Akdeniz-Batı Anadolu öne çıkmaktadır. Belirtilen coğrafyalara Neolitik yaşam biçiminin MÖ 7000 sonrasında farklı zamanlardaki göçlerle yayıldığı

88 Özdoğan 2011; Horejs, v.d. 2015.

89 Sfériadés 2007.

90 Erdoğan vd. 2021; Erdoğan 2022.

91 Erdoğan 2022.

92 NeoGen Sentez Çalıştay, 21-23 Nisan, ODTÜ

93 Çalışkan-Akgül ve Dinçer 2021.

varsayılması nedeniyle Mezolitğin hem Pleistosen sonu hem de Erken Holosen toplulukları için tercih edilmesi gerektiği, çünkü herhangi bir yerel kökenin söz konusu olmadığı dile getirilmektedir.

Diğer yandan son yıllarda artan araştırmalarda, Batı Anadolu kıyılarında tespit edilen birçok yeni buluntu yerinde SBM veya sonrasında Akdeniz'deki Epi-paleolitik, Erken Holosen'de ise Ege'nin Mezolitik topluluklarıyla benzer yontmataş endüstrileri tespit edilmiş, dolayısıyla da Epi-paleolitik ve Mezolitik ardıl şekilde kullanılmıştır. Yukarıda da altı çizildiği üzere Neolitğin köken meselesinden dolayı buradaki Epi-paleolitik teriminin halen Mezolitik şeklinde ifade edilmesi gerektiğine de vurgu sürmektedir. Ancak, Anadolu haricinde Kafkaslardan Avrupa'ya uzanan geniş bir coğrafyada Epi-paleolitik – Mezolitik ardıl olarak kullanılmaktadır. Tarihsel olarak incelendiğinde de yüklenen anlamlar doğrultusunda bunun yanlış, ancak terimlerin günümüzdeki bağlamları açısından doğru olduğunu söylemek mümkündür.

Yüzey araştırmalarının yanında Girmeler'de yapılan kazılarda M.Ö 8200-7900 aralığında yerleşik bir topluluğa dair izlere rastlanılması ve burada ele geçen iskeletler ile MÖ 7000 sonrası Batı Anadolu tarım topluluklarında bulununlar arasında genetik sürekliliğin tespit edilmesi, uzun süredir ifade edilen yerel bir Neolitikleşme sürecine dair görüşleri destekler niteliktedir. Üstelik MÖ 6000'lere değin Batı Anadolu'nun genelinde herhangi bir masif dış göç izine rastlanılmaması da bu açıdan oldukça önemlidir. Yine de hem arkeolojik hem de genetik verilerin sınırlı olduğu da bir gerçektir. Buna rağmen son yıllarda söz konusu veriler ışığında Batı Anadolu'da Mezolitik olarak tanımlanan MÖ 9650-7000 aralığında süreç için Çanak Çömleksiz Neolitik teriminin de öne çıkarılması da gün geçtikçe artan kanıtlar ışığında doğru bir yaklaşım gibi gözükmektedir. Bu açıdan Güneybatı Asya ve Avrupa'ya karşın Epi-paleolitik-Mezolitik terimlerinin Anadolu'da halen tartışıldığı, her iki terimin de zaman içerisinde Pleistosen ve Holosen ardından da Neolitik yaşam biçiminin kökenini içerip içermediğine göre değişen kullanımlarının gelecek araştırmalarla yeniden şekillenebileceği anlaşılmaktadır. Özellikle Batı Anadolu'da

Neolitik yaşam biçiminin nasıl ortaya çıktığına dair soruya yönelik araştırmalar bu açıdan belirleyici olacak ve arkeolojik verinin artması halinde daha kapsamlı değerlendirmeler yapılabilecektir.

### Teşekkür

Bu makale İstanbul Üniversitesi Tarihöncesi Arkeolojisi anabilim dalında hazırlanmakta olan Anadolu'nun Neolitikleşme Sürecinde İnsan ve Çevre Etkileşimi başlıklı doktora tezinin bir bölümünden türetilmiştir. Tez çalışması TÜBİTAK 2214a Yurtdışı Doktora Sırası Araştırma Burs Programı kapsamında 10 ay desteklenmiştir (Ağustos 2024 – Haziran 2025). Ayrıca AKMED (KU AKMED/T.1099) ve ARIT tez çalışmasına maddi destek sunmuşlardır. İsimleri zikredilen tüm kurumlara desteklerinden dolayı teşekkür ederim. Emekliliğine kadar tezin danışmanlığını yapan ve halen desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Mihriban ÖZBAŞARAN'a, onun ardından tez danışmanlığını üstlenen Doç. Dr. Nurcan KAYACAN ve Doç. Dr. Güneş DURU'ya, Liverpool Üniversitesi'ndeki araştırmalarım sırasında desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Douglas BAIRD'e, makaleyi okuyup değerlendiren Prof. Dr. Burçin ERDOĞU'ya da ayrıca teşekkür ederim.

### Kaynakça

- AKSAN vd. 2023: M. Aksan, G. Ateş, Y. Aydın, E. Erbil, B. Ludwig, U. Mania, F. Pirson, H. Taşkıran "Ballık Mağarası (Dikili İlçesi) Kazısı" 42. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2: 357-367.
- ALTINBILEK-ALGÜL vd. 2022. Ç. Altınbilek-Algül, O. Kaycı, S. Balcı. "A New Epipalaeolithic Site in the Central Taurus Mountains: Eşek Deresi Cave (Mersin/Turkey)". *ArchéOrient-Le Blog [En ligne]*
- ATAKUMAN vd. 2020. Ç. Atakuman, B. Erdoğan, H.C. Gemici, İ. Baykara, M. Karakoç, P. Biagi, E. Starnini, D. Guilbeau, N. Yücel, D. Turan, M. Dirican, "Before the Neolithic in the Aegean: The Pleistocene and the Early Holocene record of Bozburun - Southwest Turkey", *The Journal of Island and Coastal Archaeology* 17:3, 323-355.
- BAIRD vd. 2013: D. Baird, E. Asouti, L. Astruc, A. Baysal, E. Baysal, D. Carruthers, A. Fairbairn, C. Kabukcu, E. Jenkins, K. Lorentz, C. Middleton, J. Pearson, A. Pirie, "Juniper Smoke, Skulls and Wolves' Tails. The Epipalaeolithic of the Anatolian Plateau in SW Asian Context; Insights from Pınarbaşı" *Levant* 45/2, 175-209.

- BAIRD vd. 2018: D. Baird, A. Fairbairn, E. Jenkins, L. Martin, C. Middleton J. Pearson, E. Asouti, Y. Edwards, C. Kabukcu, G. Mustafaoglu, N. Russell, O. Bar-Yosef, G. Jacobsen X, Wu, A. Baker, S. Elliott S. "Agricultural origins on the Anatolian plateau" *PNAS* 3;115(14):E3077-E3086. doi: 10.1073/pnas.1800163115.
- BAR-YOSEF 1970: O. Bar-Yosef *The Epipalaeolithic Culture of Palestine*. (Unpublished Ph.D Thesis) Jerusalem: Hebrew University.
- BAR-YOSEF 2008: O. Bar-Yosef, "On the Nature of Transitions: the Middle to Upper Palaeolithic and the Neolithic Revolution". *Cambridge Archaeological Journal*. 8(2):141-163. doi:10.1017/S0959774300001815.
- BAYSAL ve EREK 2018: E. Baysal, C.M. Erek "Material Movement in the Near Eastern Epipalaeolithic: Implications of the Shell and Stone Beads of Direkli Cave, Turkey," *Journal of Field Archaeology*, 43/8, 591-603. <https://doi.org/10.1080/00934690.2018.1529506>.
- BENZ vd. 2012: M. Benz, A. Coşkun, I. Hajdas, K., Deckers, S. Riehl, W., K., Alt, B. Weninger, V. Özkaya. "Methodological Implications of New Radiocarbon Dates from the Early Holocene Site of Körtik Tepe, Southeast Anatolia". *Radiocarbon*, 54(3-4), 291-304.
- BOSTANCI 1965: E.Y. Bostancı "Beldibi, Belbaşı Mezolitği ve Diğer Mezolitik Buluntularla Olan Münasebetleri" *Antropoloji* 3, 55-148.
- BRAIDWOOD ve HOWE 1960: R.J. Braidwood, B. Howe *Prehistoric Investigations in Iraqi Kurdistan*, Chicago: The University of Chicago Press.
- BROWN 1892: A. Brown "On the Continuity of the Palaeolithic and Neolithic Periods". *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 22, 66-98.
- CHILDE 1996 [1925]: V.G. Childe *The Dawn of European Civilization* (First Edition, Reprinted) London and New York: Routledge.
- CHILDE 2015 [1952]: V.G. Childe *New Light on Ancient East*, (Fourth Edition, Reprinted) London and New York: Routledge
- CLARK 1932: J.G.D. Clark. *The Mesolithic Age in Britain*, Cambridge: Cambridge University Press,
- CLARK 1936: J.G.D. Clark. *The Mesolithic Settlement of Northern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.
- CLARK 1967: J.G.D. Clark *The Stone Age Hunters* London: Thames and Hudson.
- CLARK 1969: J.G.D. Clark *World Prehistory: A New Outline*. Cambridge: Cambridge University Press,
- ÇALIŞKAN-AGGÜL ve DİNÇER 2021: H. Çalışkan-Akgül, B. Dinçer "Koskarlı Cave: The first Late Pleistocene/ Early Holocene site in the eastern Black Sea region of Turkey" *Journal of Archaeological Research in Asia* 27 <https://doi.org/10.1016/j.ara.2021.100306>.
- ÇAMBEL ve BRAIDWOOD 1980: H. Çambel, R.J. Braidwood "İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarih-Öncesi Araştırmaları Karma Projesi: 1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış" *İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projeleri: Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları*. (Eds. H. Çambel, R.J. Braidwood), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1-64.
- ÇİLİNGİROĞLU 2020: Ç. Çilingiroğlu, M. Kaczanowska, J.K. Kozłowski, B. Dinçer, C. Çakırlar, D. Turan "Between Anatolia and the Aegean: Epipalaeolithic and Mesolithic Foragers of the Karaburun Peninsula", *Journal of Field Archaeology*, 45:7, 479-497.
- DAWKINS 1894: B. Dawkins, "On the Relation of the Palaeolithic to the Neolithic Period. *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 23, 242-251. <https://doi.org/10.2307/2842225>.
- DITLEVESEN 2022: P. Ditlevesen "The Pleistocene Glacial Cycles and Millennial-Scale Climate Variability." *Atmosphere-Ocean*, 60(3-4), 233-244. <https://doi.org/10.1080/07055900.2022.2077172>.
- DURU 1989: R. Duru "Were the Earliest Cultures at Hacilar Really Aceramic?", *Anatolia and the Near East. Studies in Honor of Tahsin Özgüç*, (eds. K. Emre, M. Mellink, B. Hrouda, N. Özgüç). Ankara: TTK Yayınları 99-104
- EFSTRATIOU vd. 2014: N. Efstratiou, P. Biagi, E. Starnini "The Epipalaeolithic Site of Ouriakos on the Island of Lemnos and Its Place in the Late Pleistocene Peopling of the East Mediterranean Region". *ADALYA* 17:1-22.
- ERDOĞU vd. 2021. B. Erdoğan, T. Korkut, T. Takaoğlu, L. Atıcı, N. Kayacan, D. Guilbeau, M. Ergun, T. Doğan "Late Pleistocene and Early Holocene Finds from the 2020 Trial Excavation at Girmeler, SW Turkey", *Anatolica* XLVII, 299-320.
- ERDOĞU ve ÇEVİK 2020: B. Erdoğan, Ö. Çevik "Kıyı Batı Anadolu Kronolojisi ve Terminolojisinin Yeniden Değerlendirilmesi" *Arkeoloji Dergisi* (25), 45-66.
- ERDOĞU 2022. B. Erdoğan "The Future Neolithic in The Aegean" *Studia Praehistorica* 16, 1-10.
- ERDOĞU vd. 2024: B. Erdoğan, T. Korkut, T. Takaoğlu, N. Yücel, U.O. Usanmaz, Y.C. Derici "Special Buildings at Neolithic Girmeler, Near Tlos in South-West Anatolia" *Oxford Journal of Archaeology* 44(1) <https://doi.org/10.1111/ojoa.12314>. 27-39.
- EREK 2010: C.M. Erek. "A new Epi-paleolithic site in the Northeast Mediterranean region: Direkli Cave (Kahramanmaraş, Turkey), *ADALYA* 13, 1-17.

- EREK 2023: C.M. Erek "A Terminal Natufian Technocomplex on the Boundary of the Middle Taurus Mountain Range And Pazarcik Plain: First Results From Yusufun Kayası Cave in Kahramanmaraş," *Colloquium Anatolicum* 22: 47-60.
- ESİN ve BENEDICT 1963: U. Esin, P. Benedict "Recent Developments in the Prehistory of Anatolia" *Current Anthropology* 4/4: 339-346.
- GARROD 1929: D.A.E. Garrod "Excavations in the Mugharet el-Wad, near Athlit, April-June 1929". *Quarterly Statement of the Palestine Exploration Fund* 61, 220-222.
- GARROD 1932: D.A.E. Garrod "A new Mesolithic industry, the Natufian of Palestine". *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 62: 257-269.
- GATSOV ve ÖZDOĞAN 1994: I. Gatsov, M. Özdoğan "Some Epi-paleolithic Sites from NW Turkey, Ağacli, Domali and Gümüşdere" *Anatolica* XX: 97-120.
- GIBBARD ve HEAD 2020: P.L. Gibbard, M.J. Head "The Quaternary Period" *Geologic Time Scale II* (Eds. F.M. Gradstein, J.G. Ogg, M.D. Schmitz, G.M. Ogg) Elsevier 1217-1255.
- GORING-MORRIS ve BELFER-COHEN 2011: A. N. Goring-Morris, A. Belfer-Cohen "The Neolithization in the Levant: The Outer Envelope" *Current Anthropology* 52/4: 195-208.
- HODDER 2018: I. Hodder, "Things and the Slow Neolithic: the Middle Eastern Transformation". *Journal of Archaeology Method Theory* 25, 155-177.  
<https://doi.org/10.1007/s10816-017-9336-0>.
- HOREJS vd. 2015: B. Horejs, B. Milic, F. Ostmann, U. Thanheiser, B. Weninger, A. Galik "The Aegean in the Early 7th Millennium BC: Maritime Networks and Colonization". *Journal of World Prehistory* 28, 289-330.
- KANSU 1944: Ş.A. Kansu "Anadolu'da Mezolitik Kültür Buluntuları" *DTCF Dergisi* 2: 672-682.
- KARTAL 2003: M. Kartal "Anadolu'nun Epi-paleolitik Dönem Buluntu Toplulukları: Sorunlar, Öneriler, Değerlendirmeler ve Çeşitli Yaklaşımlar" *Anadolu* 24, 35-43.
- KARTAL 2009: M. Kartal *Konar-Göçerlikten Yerleşim Yaşama Geçiş Epi-Paleolitik Dönem: Türkiye'de Son Avcı-Toplayıcılar*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- KARTAL 2023a: M. Kartal "Kızılin" *Türkiye'de Paleolitik Çağ Kazıları* (Ed. M. Kartal) Bilgin Kültür, Sanat Yayınları: 103-128.
- KARTAL 2023b: M. Kartal "Anadolu'da Epi-Paleolitik'ten Neolitik'e Sosyo-Kültürel Değişimler" *Prehistoryanın "Abi'si, Harun Taşkıran'a Armağan Kitabı* (Ed: Y. Aydın, E. Erbil, G. Kartal), Ankara: Bilgin Kültür & Sanat Yayınları, 203-223
- KENYON 1957: K. Kenyon *Digging Up Jericho* London: Benn.
- KODAŞ E. 2023: E. Kodaş "The younger Dryas layer at Boncuklu Tarla and beginning of village life in the upper Tigris Basin" *Archaeological Research in Asia*, 35/1. <https://doi.org/10.1016/j.ara.2023.100460>.
- KOZŁOWSKI 2009: S.K. Kozłowski, *Thinking Mesolithic* Oxford: Oxbow Books.
- KÖKTEN 1963: İ.K. Kökten "Karain'in Türkiye Prehistoryasında Yeri" *Türk Coğrafya Dergisi* 22/23, 17 - 28
- LEMBECK vd. 2014: K. Lembeck, H. Rouby, A. Purcell, Y. Sun, M. Sambridge "Sea level and global ice volumes from the Last Glacial Maximum to the Holocene" *PNAS* 111(43) 15296-15303  
<https://doi.org/10.1073/pnas.1411762111>.
- LUBBOCK 2010 [1865]: J. Lubbock *Pre-historic Times as Illustrated by Ancient Remains, and the Manners and Customs of Modern Savages* (Reprinted) Cambridge: Cambridge University Press.
- MASLIN 2009: M. Maslin "Quaternary Climate Transitions and Cycles" *Encyclopedia of Paleoclimatology and Ancient Environments* (Eds. V. Gornitz), Springer, Dordrecht: 841-855.
- MELLAART 1965: J. Mellaart *Earliest Civilizations of The Near East* London: Thames and Hudson.
- MELLAART 1970: J. Mellaart *Excavations at the Hacilar I-II* BIAA.
- MITHEN 2003: S. Mithen. *After the Ice Age: A Global Human History 20.000 - 5000 BC*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- ÖBERMAIER 1924 [1916]: H. Obermaier *Fossil Man in Spain*, New Haven: Yale University Press; London: Oxford University Press.
- OTTE vd. 2003: M. Otte, I. Lopez-Bayon, P. Noiret, O. Bar-Yosef, I. Yalçinkaya, M. Kartal, J.M. Léotard, P. Pettitt "Sedimentary Deposition Rates and Carbon-14: The Epi-paleolithic Sequence of Öküzini Cave (Southwest Turkey)", *Journal of Archaeological Science*, 30, 325-341.  
<https://doi.org/10.1006/jasc.2002.0840>.
- ÖZDOĞAN 1977: M. Özdoğan *Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzey Araştırmaları*, Ankara: ODTÜ, Aşağı Fırat Projesi Yayınları, Seri 1, No. 2.
- ÖZDOĞAN 1997a: M. Özdoğan "The Beginning of Neolithic Economies in Southeastern Europe: an Anatolian Perspective". *Journal of European Archaeology*, 5(2), 1-33.
- ÖZDOĞAN 1997b: M. Özdoğan "Anatolia from the Last Glacial Maximum to the Holocene Climatic Optimum: Cultural Formations and the Impact of the Environmental Setting" *Paléorient* 23/2: 25-38.
- ÖZDOĞAN 2002: M. Özdoğan "Adım adım yerleşik yaşam: Mezolitik Çağ" *ArkeoAtlas* 1, 58-63.

- ÖZDOĞAN 2007a: M. Özdoğan “Amidist Mesopotamia-centric and Euro-centric approaches: the changing role of the Anatolian peninsula between the East and the West”, *Anatolian Studies* 57, 17-24.
- ÖZDOĞAN 2007b: M. Özdoğan “Neolitik Yaşam Biçiminin Orta Anadolu’dan Avrupa’ya Aktarımı” *12000 Yıl Önce, Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğunun Başlangıcı: Neolitik Dönem*, (ed. N. Başgelen), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 63 – 70.
- ÖZDOĞAN 2011: M. Özdoğan “Archaeological Evidence on the Westward Expansion of Farming Communities from Eastern Anatolia to the Aegean and the Balkans” *Current Anthropology* 52/4: 415-430.
- ÖZDOĞAN 2019: M. Özdoğan “An Alternative Look at the Neolithisation Process of Western Anatolia: From an Old Periphery to a New Core” *The Central/Western Anatolian Farming Frontier* (Proceedings of the Neolithic Workshop held at 10th ICAANE in Vienna, April 2016). (eds. M. Brami, B. Horejs), Vienna: Austrian Academy of Sciences Press: 143-158.
- ÖZDOĞAN 2022: M.Özdoğan “Reconsidering the Early Neolithic of Anatolia. Recent recoveries, some excerpts and generalities” *L’Anthropologie* 126/3. 103033.<https://doi.org/10.1016/j.anthro.2022.103033>.
- ÖZDOĞAN ve GATSOV 1998: M. Özdoğan, I. Gatsov “The Aceramic Neolithic Period in Western Turkey and in The Aegean” *Anatolica* XXIV, 209-232.
- PRICE 1980: T.D. Price “The European Mesolithic” *American Antiquity* 48/4: 761-778.
- PERROT 1966: J. Perrot “Le Gisement Natoufien De Mallaha (Eynan), Israel”. *L’Anthropologie* 70, 437-84.
- RICHTER ve MAHER 2013: T. Richter, L. A. Maher. 2013. “Terminology, Process and Change: Reflections on the Epipalaeolithic of South-West Asia.” *Levant* 45 (2): 121-32.  
<https://doi.org/10.1179/0075891413Z.000000000020>.
- SAGONA 2018: A. Sagona *The Archaeology of the Caucasus, From Earliest Settlement to the Iron Age* Cambridge: Cambridge University Press.
- SARI 2024. D. Sarı “Anadolu Tarih Öncesi Dönemlerine Yeni Katkılar: İnhisar Gedikkaya Mağarası (MÖ 14500 – 4500)” *Belleten* 88/311: 1-43.
- SÉFÉRIADÉS 2007: M. Séfériadés “Complexity of the processes of Neolithization: Tradition and modernity of the Aegean world at the dawn of the Holocene period (11–9 kyr)” *Quaternary International* 167-168, 177-185.
- STJERNA 1910: K.M.Stjerna “Les groupes de civilisation en Scandinavie l’époque des sépultures à galerie” *L’Anthropologie* 21, 1-34.
- STINER vd. 2022: M.C. Stiner, M. Özbaşaran, G. Duru “Aşıklı Höyük: The Generative Evolution of a Central Anatolian PPN Settlement in Regional Context”. *Journal of Archaeological Research* 30, 497–543.  
<https://doi.org/10.1007/s10814-021-09167-z>.
- STUART vd. 2004: A.J. Stuart, P.A. Kosintsev, T.F. Higham, A.M. Lister. “Pleistocene to Holocene extinction dynamics in giant deer and woolly mammoth”. *Nature* 431, 684-689.  
<https://doi.org/10.1038/nature02890>.
- TATTERSAL 2008: I. Tattersal, *The World From Beginnings to 4000 BCE* Oxford: Oxford University Press.
- VAN ZEIST ve WOLDRING 1963: W. van Zeist, H. Woldring “Preliminary pollen studies at Lake Zeribar, Zagros Mountains, southwestern Iran.” *Science* 140: 65–67.
- VAVILOV 1926: N.I. Vavilov 1926. *Studies on the Origin of Cultivated Plants*. Leningrad: Institut Botanique Appliqui. Et d’Amelioration des Plantes.
- WATKINS 2024: T. Watkins, *Becoming Neolithic: The Pivot of Human History* New York: Routledge.
- WESTROOP 1866: H.M. Westroop “(Comments on): On the Analogous Forms of Implements among Early and Primitive Races” *Journal of the Anthropological Society of London* 4, clxxxiii-clxxxvi.
- WRIGHT 1968: H.E. Jr. Wright “Natural Environment of Early Food Production North of Mesopotamia” *Science* 161: 334-339.
- YALÇINKAYA 1992: I. Yalçinkaya “1990 Yılı Öküzini Kazısı” *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt I. Ankara, 55-70.
- ZEDER 2025: M.A. Zeder “Out of the Shadows: Reestablishing the Eastern Fertile Crescent as a Center of Agricultural Origins: Part 1”. *Journal of Archaeological Research* 33, 1-56.  
<https://doi.org/10.1007/s10814-024-09195-5>.
- ZEDER 2024: M.A. Zeder “Out of the Shadows: Reestablishing the Eastern Fertile Crescent as a Center of Agricultural Origins: Part 2.” *Journal of Archaeological Research*  
<https://doi.org/10.1007/s10814-024-09198-2>.

Makale Gönderim Tarihi: 11.03.2025

Makale Kabul Tarihi: 14.04.2025

## BURHAN GÖZ

Orcid ID: 0000-0003-2430-1505

Süleyman Demirel Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Arkeoloji Bölümü, Prehistorya Anabilim Dalı

Isparta /TÜRKİYE

[burhangoz@sdu.edu.tr](mailto:burhangoz@sdu.edu.tr)

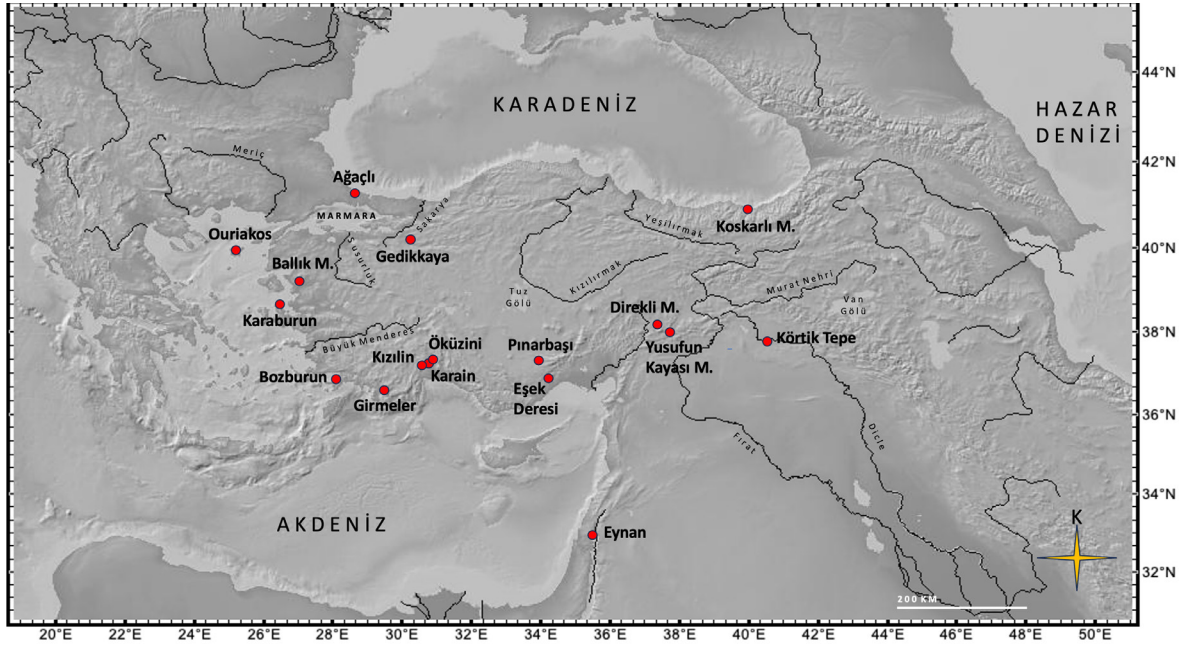
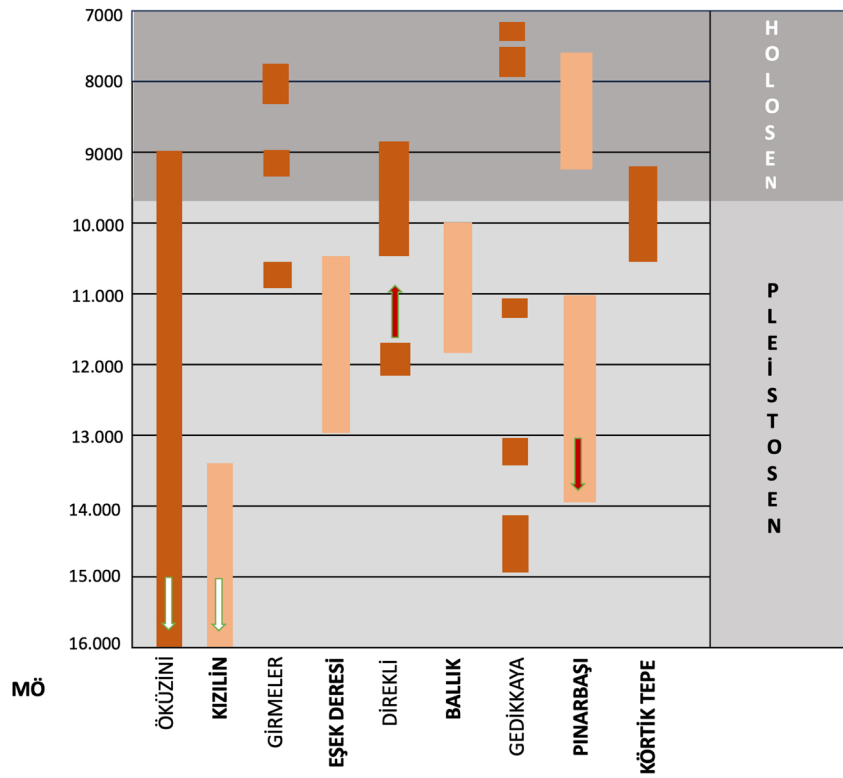


Fig. 1. Metinde adı geçen yerleşimler

Fig. 2. Metinde adı geçen yerleşmelerin kronolojik konumları (Anadolu).  $C^{14}$  tarihlendirmelerinin sonuçlarına göre hazırlanmıştır